

ИСЛОМ ҚАДРИЯТЛАРИ - ШАХС МАЪНАВИЯТИ ТАКОМИЛИДА МУҲИМ ОМИЛ СИФАТИДА

Sultonov Muhammad Yoqub o‘g‘li

JDPU 3 bosqich tayanch doktoranti

Мустақиллик туфайли юртимизда инсониятни бағрикенглик, поклик ва меҳр-оқибатга чорловчи муқаддас динимизни асраб-авайлашга, ёш авлодни халқимизнинг миллий ва диний қадриятларига ҳурмат-эҳтиром руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилаётир. Диний таълим тизимини такомиллаштириш, пухта билимга эга, соғлом фикрли мутахассисларни тайёрлаш доимий эътиборда.

Дарҳақиқат, Президент И.А.Каримов “Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда” номли асарида таъкидлаганидек, “Биз ўз миллатимизни мана шу муқаддас диндан айро ҳолда асло тасаввур қила олмаймиз. Диний қадриятлар, исломий тушунчалар ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, уларсиз биз ўзлигимизни йўқотамиз”¹.

Диний бағрикенгликни тарғиб этиш кўп жиҳатдан диний таълим тизимининг тўғри йўлга қўйилганига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасида фаолият олиб бораётган Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети ҳамда Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги Тошкент ислом институти, 9 та ўрта махсус ислом билим юртида таҳсил олаётган ёшлар исломнинг нақадар инсонпарвар, тинчликсевар ва бағрикенг дин эканини мустақиллик шарофати билан англаб этаётганлари фикримизнинг яққол тасдиғидир.

Юртимизда диний таълим ўзининг кўп асрлик тарихига эга. Юртимизда илк ўрта асрлардаёқ ҳам диний, ҳам дунёвий фанлар ўқитиладиган кўп тармоқли мадрасалар тизими мавжуд бўлган. Мадрасалар минтақада жадид мактаблари пайдо бўлгунга қадар ўрта-махсус ва олий маълумот берувчи асосий ўқув юрти саналган.

Ушбу масканларда таҳсил олган ва дунёвий илм-фан равнақиға беназир ҳисса қўшган Беруний, Хоразмий, Ибн Сино ва Улуғбек сингари буюк алломаларнинг номини бутун олам билади. Ислом олами Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Лайс Самарқандий, Бурҳониддин Марғиноний, Имом Мотуридий каби уламоларнинг асарларини ҳануз катта қизиқиш билан ўрганмоқда. Улар ислом эътиқодини таълимот, назария, илм-фан даражасига кўтарганлар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 22 августдаги “Дин соҳасидаги маънавий-маърифий, таълим ишларини ва фаолиятини янада такомиллаштиришда ижтимоий кўмак ва имтиёзлар бериш тўғрисида”ги қарори билан Тошкент ислом институти ва ўрта махсус ислом билим юртларида жорий этилган таълим стандартлари, ўқув режалари ҳамда талабаларга қабул қилинган давлат меъёрларига мувофиқ диний ва дунёвий таълим берилаётганини инобатга олиб, мазкур билим юртининг битирувчиларига бериладиган дипломлар давлат таълим ҳужжати сифатида эътироф этилди.

Шахс маънавий камолотида ислом динига ёт турли экстремистик оқимларнинг кирдикорлари ва бузғунчи ғоялари ҳақида батафсил маълумотлар бериб

бориш, огоҳ бўлишга даъват этиш бугунги глобллашув жараёнларида муҳим омил ҳисобланади. Айни пайтда умумтаълим мактаблари, ўрта махсус касб-ҳунар коллежлари ва олий таълим муассасаларида динлар тарихи ва диншунослик фанлари ўқитилиши билан бир қаторда, “Муқаддас динимизга юксак эътибор ва эҳтиром”, “Бағрикенглик — барқарорлик ва тараққиёт омили”, “Ислом маърифати: аслият ва талкин”, “Маърифат — тинчлик асоси” каби кўплаб китоблар ва ўқув услубий қўлланмалар нашр этилиб, диний таълим муассасларига тарқатилган. Мақсад юртимизда диний бағрикенгликни таъминлаш ва ёш авлодни маънавий баркамол қилиб тарбиялашга қаратилган.

Ўзбекистон давлат сиёсатида диний таълим тизими тубдан ислоҳ қилиниб, буюк аждодларимиз мангу қўним топган муқаддас қадамжолар қайта таъмирланаётганини халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда. Хусусан, Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича халқаро ислом ташкилоти (ИСЕССО) томонидан Тошкент шаҳри 2007 йилда Ислом маданияти пойтахти, деб эълон қилинган бежиз эмас. Бу бир томондан, она заминимизда хоки поклари қўним топган улуғ аждодларимиз, қанчадан-қанча тафаккур соҳибларининг табаррук номлари ва қолдирган меросига, халқимизнинг ислом маданияти ривожига қўшган беқиёс ҳиссасига билдирилган улкан эҳтиром бўлса, иккинчи томондан, мустақиллик йилларида юртимизда миллий ва диний қадриятларимизни ўрганиш, асраб-авайлаш, ёш авлод онгига эзгу ғояларни сингдириш борасида амалга оширилаётган кенг қўламли ишларнинг жаҳон жамоатчилиги томонидан юксак эътирофидир.

Ислом дини дунёдаги энг кенг тарқалган динлардан бирidir. Ўзбекистонда яшовчи маҳаллий халқларнинг аксарияти азалдан ушбу динга эътиқод қилиб келган. Тарихдан яхши маълумки, исломнинг ҳаётий динлиги ва шароитга қараб иш кўра олиши, шарқ халқларига миллий ўзлигини сақлашлари учун кўмаклашди.

Сўнгги вақтларда ислом кенг тарқалган жойлардаги ижтимоий-сиёсий жараёнларда ва умуман жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ислом омилининг фаоллашуви кўзга ташланмоқда. Ислом омилидан ғаразли мақсалари сари фойдаланишга, ушбу динни дунё халқлари ҳаётидаги ўрнини пасайтиришга ва унга нисбатдан турли муносабатларнинг шаклланишга туртки бераётган ҳолатлар юз бераётган бўлса,

Ўзбекистонда мустақиллик шарофати билан исломий қадриятлар тикланиб унинг жамият маънавий тараққиётидаги ўрнига жиддий эътибор қаратилмоқда. Буюк аждодларимиз каби ислом динига ахлоқий, тарбиявий, маърифий, маънавий таълимот сифатида қаралмоқда. Унга ҳамоҳанг равишда мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилиш ва миллий кадрлар тайёрлаш ишлари ҳам давом эттирилмоқда. Глобллашув шароитида мамлакатимиз ёшларининг маънавий тарбиясида, уларнинг баркамолликка эришувида миллий қадриятларнинг ўрни муҳимдир. Зеро, ёшлар онгига миллий қадриятларни сингдиришда Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури асосида олиб бораётган амалий чора-тадбирларимиз нақадар тўғри эканлигини даврнинг ўзи исботлаб турибди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданоқ, янгича таълим тизимининг жорий этилгани ва миллий кадрларни тайёрлашда ислом омилидан фойдаланиш

йўллари ва воситалари тўғри ташкил этилди. Таълим тизими ислоҳотида ёшларга, аввало, замонавий илм, шарқона тарбия ва касб-ҳунар ўргатиш асос қилиб олинди. Айни вақтда миллий ва диний кадриятларнинг ёшлар тарбиясига, улар дунёқарашининг шаклланишига таъсири ҳам ҳисобга олинishi табиий. Чунки, Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат куриш вазифасида дин маънавиятнинг таркибий қисми сифатида барча миллий кадриятлар қаторида тенг ҳуқуқли кадрият ҳисобланади. Тарихга назар ташласак, собиқ Иттифок даврида ҳар қандай динга ва диний эътиқодга қарши курашилган бўлса, мустақиллик йилларида ҳақиқий виждон эркинлиги ўрнатилиб, барча диний ташкилотларга, диндорлар ва уларнинг урф-одат, маросимларни адо этишларига кенг имкониятлар яратиб берилди. Президентимизнинг бевосита ташаббуслари билан ҳозирги кунга қадар, юртимизда бир қанча масжиду мадрасалар қайта таъмирланди ва янгиларини куриш ишлари давом эттирилмоқда. Шунингдек, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури асосида илмга чанқоқ ёшларимизга Ислом институти, Ислом университети каби олий ўқув юртларида диний ва дунёвий билимларни эгаллашлари учун кенг шарт-шароитлар яратилди.

Давлатимиз томонидан диний ташкилотларга кўпгина шарт-шароитлар яратилиб, жамият тараққиётининг турли жабҳаларида уларнинг фаол қатнашишлари қўллаб-қувватланмоқда. Бу борада ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган сиёсат бугунги кунда ҳар томонлама ўзини оқламоқда.

Республикаимизда Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини амалга оширишда ислом омилидан тўғри фойдаланиш юзасидан, аввало, динлар тарихи, хусусан, ислом тарихи, дин ва ҳурфикрлилик фалсафаси муаммолари бўйича мутахассис кадрлар тайёрлаш ишлари жадаллаштирилиб, деярли барча ўқув масканларида “диншунослик асослари” ўқув дастуридан ёшларга сабоқ бериш изчил йўлга қўйилган.

Президентимиз таъбири билан айтганда, комилликка эришиш учун, аввало, дунёвий билимларни, қолаверса, диний билимларни эгаллаб бориш мақсадга мувофиқдир.

Диний таълимотлар, диний ғоя, диний кадриятлар ҳаёт тарзи сифатида жаҳон халқлари ҳаётида муҳим ўрин тутати. Дин ва диний эътиқод инсоннинг руҳий эҳтиёжларини қондирса, илм, фан, кашфиётлар одамларнинг ижтимоий-ахлоқий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Ўзбекистон қадимдан кўп конфессияли ҳудудлардан ҳисобланса-да аксарият халқ ислом динига эътиқод қилиб келган.

Ислом дини минтақамиз халқлари ҳаётига кириб келиши, унинг кадриятлари одамлар онги ва шуури, турмуш тарзидан ўрин олиши билан шахс маънавиятининг шаклланиши ва юксалишида янги босқични бошлаб берди. Чунки “...дин ўз мазмун-моҳияти билан азалдан жамият тараққиётига, кишиларнинг тафаккури ва маънавиятига, шу жамиятга ҳолисона хизмат қиладиган маънавий комил инсонларни тарбиялашдек шарафли ишга хизмат қилиб келган”¹. Ҳақиқатдан ҳам, ислом динининг халқимиз маънавияти ва маданияти ривожига катта ҳисса қўшиб келаётганлигини кўпчилилик тадқиқотчилар эътироф этмоқдалар.

Қуръони карим ва ҳадиси шарифга суянган ҳолда маҳаллий халқларнинг ўз миллий маданияти, урф-одатлари ва маросимларини бажариши (айниқса, ҳанафий мазҳабида) тақиқланмаган. Бунда исломий қадриятлар билан миллий қадриятлар ёнма-ён яшаган, ҳаттоки, айрим ҳолларда уйғунлашиб ҳам кетган. Бизнинг ҳудудимизда исломдан ташқари бошқа динлар (зардуштийлик, буддавийлик, христианлик) ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг дин сифатида фаолият кўрсатиши, қадриятларига амал қилиш ислом тарқалгандан кейинги асрларда ҳам давом этган.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ислом динининг асл моҳиятини ва инсониятни эзгуликка элтувчи дин эканлигини илмий асосланган ҳолда теран ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадида кўп асрлик миллий ва диний қадриятларни асраб-авайлаш, дунё маданиятига хисса қўшган аجدодларимиз меросини ўрганиш, унинг асосида ёшларни комил инсон қилиб тарбиялаш жамиятда барқарор ижтимоий маънавий муҳитни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади¹.

Ўзбек халқининг маънавий ахлоқий қадриятлари, фазилатлари асосан Қуръони Карим ва ҳадислардан олинган. Чунки ҳар бир халқнинг маданиятининг таркибий қисмини дин ташкил этади.

Ўзбекларнинг қадриятли мезонлар тизимининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири катта ёши, кекса кишиларга ҳурмат ва иззат билан қарашдир. Кўпгина ҳолларда оилани бошқаруви боболар ва бувилар ҳисобланади. Оиладаги барча фарзандлар қарор ва маслаҳатларига қулоқ соладилар. Байрамларда ва хайитларда ота-оналар ҳамда ёши улуг қариндошларни зиёрат қилиш, соғлиги ҳақида ҳол ахвол сўраш, ғамхўрлик қилиш одатга айланган. Болаларнинг ўз ота-оналари ҳамда кекса, ёлғиз қолган қариндошларини боқишлари ва уларга васийлик қилишларидан иборат анъанага қатъий риоя қилишади.

Ўзбек оилаларида бевалар, етимларга ёрдам бериш савоб иш ҳисобланади. Шунингдек, қўшничилик ҳаққи ҳақида ҳам ҳадисларда шундай дейилади: “Ҳазрати Ойша айтадилар; “Мен Расулуллоҳдан: “Ё Расулуллоҳ! Менинг иккита қўшним бор, ҳадяни шулардан қайси бирига беришим керак?” – деб сўраганимда, Расулуллоҳ: “Қайси биттасининг эшиги сенга яқинроқ бўлса, ўшанга берасан”, - дедилар.²”

Қўшнига яхшилик қилиш, айна пайтда таом киргизиш одатлари айнқса, ҳозирда ҳам урф-одатга айланиб қолган.

Айниқса, Тасаввуф таълимоти Шарқ мусулмон халқлари ҳаётида ўчмас из қолдирган. Тасаввуф мусулмон Шарқи ижтимоий маънавий ҳаётига чуқур сингиб борди, фан, маданият ва адабиёт, санъат ривожига ижобий таъсир кўрсатди. Тасаввуф адабиётини ўрганмасдан туриб, ўрта асрлар мусулмон Шарқи маданий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас.

Шарқ уйғониш даврининг эстетик тафаккури тараққиётида гўзаллик туйғусини идрок этиш, борлиққа эстетик муносабатда бўлиш инсоннинг ахлоқий-ҳуққий хислатлари орқали намоён бўлиши ислом эстетикасининг моҳият мағзини ташкил этади.

Инсоннинг тафаккур гўзаллиги, маънавий руҳий гўзаллиги ислом эстетикасининг асосини ташкил этади ва инсон аввало, ахлоқи туфайли улуғланади.

Ислом маданиятида инсонда асосий гўзаллик маънавий гўзаллик бўлган. Шарқ мутафаккирлари назарида қиз бола гўзаллиги қалбидадир.

Сўфийларда моддий гўзаллик инкор этилмайди, аммо моддий дунё қимматли эмас деб қаралади.

Оллоҳ Сизнинг суратларингиз ва амалларингизга эмас, балки қалбларингиз ва ниятларингизга боқар дейилган. Инсонлардаги маънавий руҳий гўзаллик қадрланади. Агар маъно бўлсаю, зоҳирий безаклар топилмаса – хатарли эмас. Муҳими руҳ (гўзаллиги) маъмурлигидир. Энг гўзал нарса нима десалар вужуддаги руҳ, энг хунук нарса эса руҳсиз вужуддир³.

Ислом динида инсон гўзаллиги маънавияти ила базанмоғи лозимлиги кишининг қалби гўзаллиги муҳим аҳамиятга эга.

Ёши ўтиб қолган оналарни хурмат қилиш мусулмон маънавиятининг характерли хусусиятларидан биридир. Ислом динида оналар иззат хурмат қилиниши кундай равшан.

Алишер Навоийнинг “Насойимул муҳаббат” асарида шундай дейилади. Бир киши Шайхдан ҳаж ниятим бор деб айтади. Шунда Шайх онанг борми? деб сўрайди. У ҳа деб жавоб берди. Шайх: ёниб онанг мулозаматида бор. Мен 50 ҳаж қилибман, бош яланг, оёқ яланг ва зоду хамроҳсиз. Барчасин сенга бердим, сен онинг кўнгли шодлигин менга бер! 4– дедилар.

Бир киши сўради: “Эй, Расулуллоҳ, мен яхшилигимни кимга қилсам бўлади ? – деб сўрадим. “Онагга, дедилар. Мен шу саволни уч маротаба қайтарсам ҳам, Расулуллоҳ: “Онагга”, - деявердилар. Тўртинчи маротаба сўраганимда: “Отангга ва яқин бўлган қариндошларингга”⁵ – дедилар.

Қуръон ва ҳадисларнинг мазмун моҳиятида шарқона ахлоқнинг ўзига хослиги оналар, аёллар эъзозланади.

Шунингдек, ислом маданиятида қизлардаги гўзаллик сурати билан эмас, сийрати билан баҳоланиши Алишер Навоийдек буюк мутафаккирлар ижодида тасвирланган. Шунингдек, ислом маданиятида инсонни тасвирлаш масаласида асосий гўзаллик маънавий гўзаллик бўлган. Ҳадисларда “Аллоҳ сизнинг суратларингиз ва амалларингизга эмас, балки қалбларингизга ва ниятларингизга боқар”⁶ дейилган.

Инсон чехрасида Аллоҳ Таоло нури акс этар экан, унга тескари ўтириш Ҳаққа юз ўгириш, яъни гуноҳ саналади. Шунинг учун ҳам ўзимизга хос шарқона ахлоқимизга кўра, ёши улуғ кишиларнинг олдидан орқа ўгириб эмас, тисарилиб чиқиб кетиш одат тусини олган, деб ёзади Тилаб Маҳмудов.⁷ Бу шарқ ахлоқининг ўзига хос жиҳатларидир. Шарқ тафаккурида аёл, қизларимизда “Андиша”, “Ҳаё” каби тушунчалар муҳим саналиб, айнан қўполлик ишлатилмайди.

Хулоса шуки, шарқона ахлоқимизга кўра, андишасизлик бизга тўғри келмайди. Бирон ёмон сўзни айнан эмас, балки қоғозга ўраб айтиш мажозий маънода қўллаш ўзига хос эди. Аммо, фаросатли қизларимиз, оқила аёлларимиз бу имо-ишоранинг маъносини дарров тушуниб оладилар. Шунинг учун ўзаро мулоқотда қўполлик, беандишалик кабилар ишлатилмайди. Шарқ уйғониш даврининг эстетик тафаккури тараққиётида гўзалликни идрок этиш, унга муносабатда бўлиш инсоннинг

ахлоқий-хулқий ҳислатлари орқали намоён бўлиши ислом динининг моҳият мағзини ташкил этади.

Инсоннинг қалби ва онгини эгаллашга, ёшларнинг маънавий дунёсига турли таҳдидлар кучайиб бораётган бугунги кунда ўзининг бебаҳо меросини теран англаб, она юртга муҳаббат ва садоқат ҳисси билан яшайдиган, имон-этиқоди мустаҳкам ёш авлодгина муқаддас заминни ёт ва бегона таъсирлардан, бало-қазолардан сақлашга, Ватанини ривожлантиришга қодир бўлади. Шундай экан ёшларни тарбиялашда ислом динидаги асл инсонпарварлик ғоялари, юксак маънавий ахлоқий қадриятларларни мазмун моҳиятини тўғри тушуна билиш, аجدодларимиз меросидан фойдалана олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳалқимизнинг ахлоқ ва одоб ҳақидаги қадриятлари минглаб йиллар давомида шаклланиб, ривожланиб борган. Айниқса исломдаги маънавий қадриятлар, буюк мутафаккирларнинг маънавий ахлоқий қарашлари, фикрлари миллий маънавиятимизга асос бўлиб хизмат қилди. Булар иймон этиқодлилиқ, андишалиқ, ҳалоллиқ, поклик, бировнинг ҳаққига ҳиёнат қилмаслиқ, ота онага меҳрибонлиқ, инсонни қадрлаш, устозларга ҳурмат, меҳмондўстлиқ, саховатпешалиқ каби қадриятлардир.

Қадриятлар жамият инсон фаолиятига ижобий таъсир кўрсатаркан, ислом динидаги асл инсонпарварлик, адолат, эзгулик каби юқоридаги қадриятлари маънавий мезон сифатидаги аҳамияти яққол намоён бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ислом динининг муқаддас китоби Қуръонда таърифлаб берилган илоҳий қадриятлар ҳалқимизнинг маданиятига ниҳоятда катта таъсир кўрсатган. Қуръондан кейинги муқаддас манба сифатида имом Бухорий, ат-Термизий каби буюк ҳадисшуносларнинг ислом маданиятига қўшган ҳиссаси бекиёсдир. Айниқса, тасаввуф таълимотида комил инсоннинг ахлоқ кодекси ишлаб чиқилган бўлиб, Алишер Навоий каби буюк мутафаккирларнинг тасаввуфий қарашларида комил инсон ҳақидаги қарашлари диний қадриятлар мезони сифатида тушунтирилади. Ислом динидаги маънавий қадриятларнинг асл инсонпарварлик, маърифатпарварлик, умуминсонийлик, бағрикенглик каби қадриятларининг моҳиятини ёшларга тўғри тушунтириш бугунги кунда нафақат миллат балки, умуминсоният олдидаги муҳим масалалардан биридир. Ислом маънавий камолотга эришиш учун инсонни бир қанча асосий қадриятларга амал қилишга чорлайди. Шахс маънавиятининг энг муҳим асосларидан бири иймон ва тақводир. Аллоҳга бўлган ишонч, унинг ҳукмларига бўйсунуш ва тақводорлик инсонни маънавий юксалишга етаклайди. Шунингдек, ислом қадриятлари инсонни ҳаётда учрайдиган синовларга сабр қилишга ва бор неъматларга шукр айтишга ўргатади. Бу эса шахснинг ички дунёсида барқарорлик ва хотиржамликни таъминлайди. Ислом инсонни ҳар бир ишда ҳалолликка ва ростгўйликка чақириб, уни маънавий тоза шахс сифатида шакллантиради.

Ислом ахлоқий тарбияни шахс камолоти учун асосий омил деб билади. Бунда ислом инсонни ҳаққонийликка ва адолатли бўлишга тарбиялайди. Ислом инсонни ноҳақ гаплардан, ғийбат ва тухматдан сақланишга чақириб, унинг қалбини

пок ва соф сақлайди. Маънавий камолотга эришиш учун илм олиш муҳим аҳамиятга эга. “Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмон эркак ва аёлга фарздир” деган ҳадис илмнинг нақадар муҳимлигини кўрсатади ҳамда илм олиш жараёнида устозларга ва ота-онага ҳурмат билан муносабатда бўлиш ҳам маънавий юксалишнинг муҳим қисми ҳисобланади.

Ислом динида ҳар бир кишининг иззати, ҳурмати, демак ибратли бўлиши унинг илмига, ақлу фаросатига боғлиқ эканлиги таъкидланади. Бу хусусда Муҳаммад пайғамбар ўз ҳадисларида шундай фикр билдиради: “Ҳар бир мусулмонга талаба илм қилиш фарздир... Бир соат илм ўрганиш кечаси билан намоз ўқиб чиққандан афзалдир. Бир кун илм ўрганиш уч ой рўза тутгандан яхшироқдир” .

Ислом қадриятларини тадқиқ ва таҳлил қилиш шундан даолат берадики, Қуръони Карим, ҳадиси шариф, буюк муҳаддисларнинг бизга қолдирган манбалари, маърифат аҳлининг ўғитлари шахс ахлоқий фазилатларини камол топтиришдаги бебаҳо асос, маънавий хазинадир. Ушбу параграфда кўриб чиқилган ислом қадриятларининг шахс маънавияти такомилида муҳим омили ва унга дахлдор муаммоларнинг илмий-азарий ҳамда амалий ечимлари хусусида қуйидаги умумий-назарий хулосаларга келинди:

- Ислом қадриятлари инсоннинг ички дунёси, ахлоқи ва жамиятда тутган ўрнини тарбиялашда муҳим омил ҳисобланади. Улар шахсни нафақат ахлоқий жиҳатдан етукликка етаклайди, балки унинг жамиятда масъулиятли ва фойдали инсон бўлишига ҳам ҳисса қўшади;

- Ислом қадриятлари шахс маънавиятини такомиллаштиришда энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Улар инсонни ички покликка, ахлоқий юксалишга ва жамиятда ўз ўрнига эга бўлишга етаклайди;

Ислом шахсни илмли, адолатли, ҳалол ва меҳрибон инсон бўлишга чорлайди, бу эса унинг маънавий камолотини таъминлайди. Демак, Ислом қадриятларига амал қилиш – инсоннинг ҳақиқий маънавий камолотига йўл очади.